

УДК [37.01.017.013.42.014.523:271.4-725]"18"І.Бартошевський
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2021.35.11315>

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА СИСТЕМИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ІВАНА БАРТОШЕВСЬКОГО

Марія Лепех

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, UA–79005
maria.lepekh@lnu.edu.ua*

Охарактеризовано становлення і розвиток педагогіки у ХІХ ст. та становище греко-католицької церкви. Проведено аналіз особливостей релігійного виховання у системі педагогічних поглядів Івана Бартошевського, а також аналіз творчого і наукового доробку вченого та педагога, відображено його місце в галицькому науково-педагогічному середовищі.

Визначено основні елементи теорії І. Бартошевського та з'ясовано головні принципи християнської педагогіки, можливості їх реалізації і завдання щодо виховного процесу дитини. Висвітлено морально–етичну систему християнського виховання як теоретичну основу університетського підручника “Педагогія руска або наука о воспитаню” (1891). Визначено значення підручника професора Івана Бартошевського “Педагогія руска або наука о воспитаню” (1891) для становлення і розвитку університетської педагогіки. З'ясовано вплив засад християнської моралі на процес виховання, розглянуто особливості реалізації виховних функцій соціальними інститутами виховання, зокрема, виховні обов'язки батьків, родини, церкви, держави, школи.

Визначено цілі та завдання християнського виховання у формуванні характеру, світоглядних засад.

Охарактеризовано етапи процесу виховання відповідно до вікової періодизації розвитку особистості. Сформовано місце і роль кожного з вихователів дитини у становленні авторитетів для неї. Визначено головні риси ідеального виховання дитини. З'ясовано, яку роль у вихованні відіграють середовище проживання, оточення, школа. Проаналізовано значення вчителя у процесі формування і навчання дитини. Охарактеризовано психологічні та особистісні особливості учнів відповідно до їхньої вікової періодизації.

Ключові слова: християнська педагогіка, підручник, процес виховання, соціальні інститути виховання, родинне виховання, шкільне виховання, релігійне виховання, авторитет, учитель, церква, педагогічні цілі, педагогічні функції, ефективність виховання.

У ХІХ ст. значний вплив на становлення і розвиток педагогіки належав церкві, що ставила за мету виховання моральних і шляхетних громадян. Після інкорпорації західноукраїнських земель до Австро-Угорської імперії

становище греко-католицької церкви покращилося. Це дало змогу представникам духовенства вести активну громадську діяльність. Така робота дала поштовх не лише культурно-просвітницькій, а й національно-політичній діяльності. Одним з пріоритетних питань було створити умови для здобуття якісної системи шкільної освіти [4].

Одним із відомих педагогів того часу був професор Львівського університету, священник Іван Бартошевський, який уважав, що побудувати якісну освіту можна на основі християнських цінностей.

Іван Бартошевський (1852–1920) народився у Львові, навчався у Віденській семінарії. У 23-річному віці був висвячений на священника і через 4 роки, здобувши ступінь доктора теології, повернувся до рідного міста. Саме з цього року він розпочинає свою викладацьку діяльність у Львівському університеті. Також І. Бартошевський редагує релігійні часописи, веде активну діяльність при Львівському Митрополичому уряді греко-католицької церкви [2].

Досить значним є творчий доробок педагога і богослова. Його авторству належать численні гомілетичні збірки, семитомне видання Святого Письма з коментарями і поясненнями. Свої педагогічні позиції Іван Бартошевський висвітлює, зокрема, в авторському університетському підручнику з педагогіки [5].

Навчальна книга І. Бартошевського “Педагогіка руска”, що була видана наприкінці XIX ст. і вдруге перевидана на початку XX ст. під назвою “Християнська педагогія”, стала першим україномовним академічним посібником для студентів, що готувалися до учительського фаху [1]. Спробуємо виокремити засадничі світоглядні основи, закладені автором.

Ключові елементи теорії І. Бартошевського – природа людини та її призначення. Педагог уважав, що людина як творіння Боже є досконалою істотою. У критичні моменти історії людства Бог дав людині заповіді, дотримуючись яких вона може жити у гармонії. Порушення цих настанов призводить до деградації особистості, а відтак, втративши моральні орієнтири, людська свідомість перестає бути досконалою. Тіло стає сильнішим за людський дух, через це досить часто здатне керувати людиною, яка стала матеріальною, а не духовною [1, с. 8].

Важливе місце у християнській педагогіці посідають міркування про можливості людського розуму і волі. Розум, стверджує І. Бартошевський, з великими труднощами здатний усвідомлювати надприродну правду, а воля легше сприймає все погане, ніж добре. Добро спершу здається чимось прикритим і важким, тому людська воля, навіть коли не є жадібною, лишається надто слабкою, щоб перемогти. Попри це, людина все ще здатна творити добрі справи. Розвинути добре начало в людині допомагає віра, яка передається через таїнство Хрещення. У цьому й полягає завдання

християнської педагогіки: навчити вихованців розрізняти зло, його руйнівну силу, й уникати його панування над тілом, розумом та волею. Відповідно, добро, яке веде до щасливого життя, в дитині потрібно плекати і розвивати.

Не менш важливим питанням залишається сенс людського буття. Людина, живучи у суспільстві, має виконати власне земне призначення – стати доброю і корисною для інших людей, змінити світ на краще. Однак таке призначення стосується не лише земного життя. Безсмертя душі передбачає вічне життя, тобто після смерті душа повертається до Бога.

Найбільшим завданням християнського виховання, на думку Івана Бартошевського, є виховати дитину так, щоб вона усіма силами прагнула досягти вічності. Християнин, дбаючи про спасіння своєї душі, буде чесним, відповідальним, шляхетним громадянином, сім'янином, захисником. Тільки Церква закликає людину до сумлінного виконання своїх обов'язків навіть у складних життєвих ситуаціях.

Розглядаючи питання педагогічних цілей у християнському вихованні, І. Бартошевський визначає пріоритетним аспектом єдність особистісного і соціального розвитку дитини. Одним із завдань педагогічного впливу на дитину є формування досконалої різносторонньої особистості. Водночас усвідомлення призначення свого земного життя спонукає людину до того, аби вона дбала не лише про власну користь, а й про благо всього суспільства.

Отже, у своєму підручнику автор вказує на зв'язок християнського виховання з різними тогочасними філософськими течіями, зокрема з раціоналізмом, гуманізмом, евідемонізмом, а також наголошує на зв'язках із національною освітою [1].

Критерії ефективності виховання у традиційному християнстві є досить чіткими. Істинне виховання є можливим у тісному зв'язку з церквою. Мірилом праведності життя людини є Ісус Христос. У ньому є всі чесноти, які поєднують людину з Богом; які визначають ставлення людини до ближніх; які є ідеалом домашніх чеснот. Ісус Христос є для всіх поколінь, для всіх обставин вічним взірцем, він є прикладом любові і чеснот, втіленням і виконанням усіх можливостей людини. Жити на землі згідно з волею Божою означає прагнути досконалості. Вдосконалюватися потрібно впродовж усього життя, щоб уподібнитися до Христа [1].

Християнський виховний ідеал визначається І. Бартошевським як гідний представник людського суспільства і Христової Церкви. Найважливіша роль у християнському вихованні належить батькам, оскільки виховання розпочинається у сім'ї. Другим важливим вихователем є Церква. На виховання та розвиток дитини впливає також держава, а саме через конституційні закони, традиції і систему освіти.

Виховання дітей – невід'ємне право батьків, оскільки вони дали дитині життя, і тому, відповідно до законів природи, зобов'язані виховувати своїх

дітей у цінностях добра, мудрості та інших чеснот. Виховання дитини у сім'ї вбачається найкращим часом, щоб розгледіти переваги і недоліки характеру дітей.

Система поглядів І. Бартошевського на роль батьків у вихованні дитини, безперечно, ґрунтується на християнських засадах. Утім, окремі роздуми автора заслуговують окремого розгляду, оскільки розкривають значно ширші горизонти батьківських позицій у житті дитини.

Так, батьки є єдиними людьми, здатними до самопожертви заради своїх дітей. Навіть коли сім'я не є релігійною, батьки завжди прагнуть, щоб дитина була кращою за них. Саме тому дитина повинна отримувати найперші настанови від батька і матері. Вони є першими авторитетами у житті дитини, однак часто залишаються ними й вже після повноцінного входження її в доросле суспільство. Важливе значення надається стабільності виховуючого середовища. Досить влучною є цитата Івана Бартошевського: "Діти подібні до квітів, одні і другі, якщо мають успішно розвиватися, не повинні так легко змінювати місце, де ростуть" [1, с. 14].

Батько і мати для дитини є незамінними. Коли дитина стає сиротою, насамперед потрібно думати про її добре виховання: опікуватися нею можуть родичі; в разі їх відсутності – хороша християнська сім'я; училища або інститути. У таких ситуаціях Церква наголошує, а І. Бартошевський цю думку підтримує, що відповідальність за виховання і розвиток дітей несуть хрещені батьки. Він з жалем констатує, що часто після хрестин вони забувають про свої обов'язки і не беруть активної участі в житті похресників. Хоча насправді кожен з родичів має відповідну міру впливу на виховання дитини: перше належить матері, наступне – батькові, а далі – іншим родичам та хрещеним батькам.

У питанні про виховання дітей дошкільного віку християнська педагогіка традиційно визначає головними соціальними інститутами родину і Церкву [3, с. 64]. Іван Бартошевський додає ще сюди товариство ровесників, що також може позитивно впливати на формування дитячої особистості. У цьому контексті важливим чинником є спілкування, оскільки саме таким способом дитина ділиться своїми думками з оточуючими [1, с. 17]. Однак далі цю тему автор підручника не розвиває, він акцентує увагу, головне, на виховному впливі членів родини і Церкви.

Так, мати для дитини є взірцем моралі, спілкування, любові до Бога та ближнього. Вона перша вчить дитину молитви і розповідає про Бога, формуючи моральні якості вихованця. Авторитет матері є найтривалішим, оскільки мати для дитини є зразком любові до Бога. Вона перша вчить дитину розрізняти добро і зло, формуючи в неї моральні якості.

Досить категорично І. Бартошевський висловлюється про родинну педагогіку. Він стверджує, що діти, які не виховувалися в сім'ї, виростають

самозакоханими, недовірливими, озлобленими, що свідчить про брак любові. Дитина повинна зростати в середовищі, де її люблять і поважають, однак і має розуміти, що любов не тотожна зі вседозволеністю і не означає, що всі її забаганки будуть виконуватися. Отже, дитині варто усвідомити, що не всі її бажання можуть бути корисними.

Не менш важливим у підручнику є виховна роль батька. У трактуванні виховних позицій батька і матері автор виступає з традиційних позицій. Батько завжди має бути авторитетом, якого треба поважати. Він повинен пояснювати дітям, що таке добро і зло. На відміну від матері, яка часто може поблажливо і поступливо ставитися до дітей, батько має бути більш рішучим ставати для синів не лише прикладом для наслідування, а й прикладом для формування поведінкової моделі дорослого [1, с. 22].

Далі І. Бартошевський звертає увагу на принцип єдності виховних вимог всередині сім'ї, таким способом вирівнюючи позиції обох батьків у родинному вихованні. Батько не має права критикувати або хвалити повчання матері і навпаки. Якщо порушувати це правило, то діти втрачають прив'язаність і довіру до батьків, стають впертими, слухають лише тих родичів, які ставляться до них поблажливо, і це впродовж певного часу.

Окремо автор звертає увагу на особливості виховного впливу сиблінгів. Старші брати чи сестри можуть брати участь у вихованні молодших дітей лише тоді, коли вони самі добре виховані. Дуже ефективним убачається, зокрема, приклад наслідування, адже молодші діти завжди прагнуть бути схожими на старших. Коли дорослі діти слухають батьків, вони стають авторитетом для молодших.

Щодо інших родичів, то вони можуть бути співвихователями дітей, якщо вони мають добрі наміри. Найчастіше як хороший приклад таких родичів І. Бартошевський визначає дідусів та бабусь, оскільки вони є найбільш досвідченими, бо "краще за них ніхто не здатний навчити основам християнської віри". Проте дідусі і бабусі більше за інших вихователів балують дітей, щоб ті ще сильніше прив'язувались до них. За цими аспектами виховання в родині варто стежити батькам дитини.

На особливу позицію в системі виховних впливів християнська педагогіка традиційно ставить Церкву. Дитина не зрозуміє християнських цінностей, коли не буде ходити до Церкви і не буде бачити прикладу в сім'ї. Церква супроводжує людину впродовж усього життя і формує почуття християнських обов'язків, дає розуміння добра і зла кожній людині, спонукаючи її робити добрі вчинки і мати добрі наміри. Свій педагогічний вплив Церква втілює, зокрема, через такий навчальний предмет, як катехизм. Ці уроки не лише для дітей, стверджує І. Бартошевський, а й для батьків – щоб не забували, чого їх вчили в школі, і знали, як правильно виховувати власних дітей [1, с. 24].

Акцентуючи увагу на педагогічних функціях Церкви, автор підручника називає її “найпершою школою в житті дитини” і “матір’ю шкіл” [1, с. 26], а після цього розмірковує над відносинами Церкви і держави. Автор скрушно зазначає, що досить тривалий період школа і Церква були нероздільними, однак сьогодні держава прагне позбавити церковний вплив на школи і на людей загалом.

У своїх міркуваннях Церкву Іван Бартошевський розуміє як освітній осередок, метою якого є навчити всіх людей, незалежно від віку, досягати своєї мети і розуміти своє призначення. Держава, натомість, розвиває в дітях не лише християнські цінності, а й любов до рідної мови, пробудження патріотичних почуттів і національної самосвідомості. Отже, школа має і світський, і релігійний характер, утім, і Церква, і держава повинні однаково виховувати та навчати дітей у школі, адже мета для них є спільною.

На підставі таких міркувань І. Бартошевський застерігає від роз’єднання цих двох інститутів у їхньому впливі на школу. Коли держава і Церква будуть окремо виховувати дітей, стверджує автор підручника, то школа стане місцем, де діти навчатися пристосовуватися до різних життєвих ситуацій, проте не матимуть моральних орієнтирів у житті. Освічена, проте аморальна людина – трагедія для сім’ї і держави, небезпідставно вважає І. Бартошевський.

Наскрізною ниткою у тексті підручника проходить аналіз професії педагога, компонентів його майстерності, а також суспільного призначення. Так, учитель має бути добрим прикладом для дітей і їхніх батьків, стверджує автор. За цим повинна стежити школа, Церква і родини учнів. Втім, навіть коли вчитель неправий, у жодному разі ніхто не має права критикувати його вчинки в присутності учнів, оскільки вчитель є авторитетом для дитини. Зі свого боку вчитель повинен власним прикладом демонструвати учням, яким має бути добрий педагог. Якщо учні зауважують, що їхній учитель ставиться зневажливо до виконання своїх обов’язків і свого предмета викладання, то рано чи пізно вони почнуть уважати, що цей предмет їм непотрібний і ставитися до нього неприязно, врешті як і до самого вчителя [1].

У своєму підручнику І. Бартошевський пропонує вікову періодизацію розвитку особистості, в якій ми розпізнаємо сучасні йому реалії особистісного та суспільного розвитку. Так, він виокремлює такі етапи:

1) дитячий вік – триває до 6 років. Дитина вчиться ходити і говорити, пізнає і називає речі, які бачить. Виховання починається з моменту народження. Цей етап також називають домашнім, оскільки дитина виховується насамперед вдома, у родинному середовищі;

2) хлопчачий вік – від 6 до 14 років. Основна увага приділяється навчанню в школі;

3) юнацький вік – з 14 до 18 років, коли починає проявлятися характер вихованця. Навчання продовжується у середніх і вищих навчальних закладах. Молодь активно входить у суспільне життя, дівчата виходять заміж і створюють власні сім'ї;

4) вік дозрівання – закінчується у 24-річному віці. Вихованці в цьому віці стають фізично дорослими, закінчують своє навчання і стають фінансово самостійними [1, с. 40].

Загалом, аналіз тексту підручника дає досліднику чималу поживу для вивчення змісту вищої педагогічної освіти у ретроспективі, зокрема його теоретичного наповнення на основі християнського світогляду. За задумом автора, підручник формує в читача розуміння того, що виховання є складним і тривалим процесом, який потребує спільних зусиль і взаємодії родини, церкви та школи. Церква посідає у цьому переліку особливу роль, яка відчувається хоча б у тому, що це слово автор завжди пише з великої літери, на відміну від інших соціальних інститутів виховання.

Отже, на підставі проведених досліджень можна зробити висновки, що концепція Івана Бартошевського, викладена в його авторському університетському підручнику з педагогіки, цілком лягає в канву концепції традиційного християнського виховання, що побутувало в українському суспільстві кінця XIX – початку XX ст. Керуючись цим, можемо стверджувати, що педагогічні принципи, методи, поради, настанови у відповідний час були доречними та актуальними. Виховна парадигма Бартошевського гармонійно лягала на ґрунт українського галицького середовища, вихідці з якого становили ліву частку студентської аудиторії теологічного факультету Львівського університету. Подальші наукові розвідки покликані провести порівняльні дослідження педагогічних концепцій, використовуючи інші дотичні джерела академічної педагогіки того часу, а також ширший пласт педагогічної творчості професора Івана Бартошевського як одного з яскравих представників української інтелігенції межі XIX і XX ст.

1. *Бартошевський І.* Педагогія руска або Наука о воспитаню. Львів : Накладом автора, 1891. 392 с.

3. *Лецак Т. В.* Університетські підручники з педагогіки кінця XIX – поч. XX ст. як джерело змісту педагогічної освіти у Львівському університеті. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Серія : Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. Вип. 627. С. 63–73.

4. *Нагачевська З.* Українське дошкілля в освітньому просторі Галичини (кінець XIX ст.–1939 р.) : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2015. 254 с.

5. *Русин Г.* Освітньо-виховна діяльність духовенства Галичини: історичний екскурс. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. 2020. № 25. С. 38–43.

6. *Щербяк Ю.* Науково-видавнича діяльність української греко-католицької церкви (середина XIX–перша третина XX ст.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. 2008. № 3. С. 85–90.

Стаття: надійшла до редколегії 29.08.2021

доопрацьована 06.09.2021

прийнята до друку 08.09.2021

CHRISTIAN VALUES AS THEORETICAL BASIS OF IVAN BARTOSHEVSKY'S PEDAGOGICAL VIEWS

Mariia Lepekh

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA-79005
mariia.lepekh@lnu.edu.ua*

The article describes the formation and development of pedagogy and the position of Greek Catholic Church in the 19th century. The author of the article analyzes features of religious education in the system of pedagogical views of Ivan Bartoshevsky and determines main elements of I. Bartoshevsky's theory.

I. Bartoshevsky in his works supported main principles of Christian pedagogy, described the possibilities of their realization and tasks concerning the educational process of a child. Moral and ethical system of Christian upbringing forms a theoretical basis of the university textbook by I. Bartoshevsky "Russian Pedagogy or the Science of Education" (1891). The significance of Professor Ivan Bartoshevsky's textbook "Russian Pedagogy or the Science of Education" (1891) for the formation and development of university pedagogy was crucial. The article describes the influence of the principles of Christian morality on the process of education and clarifies educational functions of social institutes, in particular the educational duties of parents, family, church, state, and school.

It is determined that goals and objectives of Christian education are of great importance in the formation of a person's character and worldview and the stages of the process of education in accordance with the age periodization of personality development are characterized. The researcher defines the place and role of each child's educator in the

formation of his/her authorities and substantiates main features of the ideal upbringing of a child. It is clarified the role of the surroundings, environment, school for personality education as well as the importance of a teacher in the process of child's development and growth. Psychological and personal characteristics of students according to their age periodization are characterized.

Keywords: Christian pedagogy, textbook, the process of education, social institutions of education, family education, school education, religious education, authority, teacher, church, pedagogical objects, pedagogical functions, effectiveness of education.